

Bognár Mária–Gordos Gyuláné

A nyolcadik osztályos roma tanulók pályaválasztási szándékai

1994-ben a Munkaügyi Minisztérium támogatott egy kisebb kutatást, amely a 8. osztályos cigány származású tanulók pályaválasztási szándékait vizsgálta.

A kutatás jellemzői

Közismert, hogy a romák iskolázottsági szintje lényegesen alacsonyabb az országos átlagnál, hogy nagyon sokan megrekednek már az általános iskola alacsonyabb évfolyamain, sok közöttük a túlkoros, és a körükben a legmagasabb a szakképzettek aránya is.

A közoktatási törvény nemcsak a 16. életévig szóló tankötelezettséget írja elő, hanem kimondja, hogy az általános iskola 10 évfolyamos, a szakmai képzést csak a tankötelezettség teljesítését követően lehet kezdeni, illetőleg az önkormányzatok kötelessége, hogy biztosítsák az iskolába járás lehetőségét valamennyi, a területükön élő tanköteles korú számára. A tankötelezettségnek nemcsak az általános iskolákban lehet eleget fenni, hanem a betöltött 10. életévet követően gimnáziumban, illetőleg a 9. évfolyamtól szakközépiskolában és szakiskolában is. Mindezek ellenére a törvény a gyakorlatban várhatóan hozzájárul a 9. és 10. évfolyamot is működtető általános iskolák számának és arányának emelkedéséhez (közülük több jelenleg speciális szakiskolaként üzemel), amelyekben a tények és korábbi kutatási tapasztalatok alapján is megjósolható, hogy nagyobb számban lesznek romák.

Ugyanakkor a jelenleg működő 9–10. évfolyamok, valamint a NAT érvénybe lépését követő időszakban szerveződőek egyaránt lehetővé teszik, hogy ezeken az évfolyamokon az alapvizsgára felkészítés mellett a nem szakképzési tartalmú, de a későbbi szakmatanulást előkészítő általánosabb képességfejlesztésre is sor kerüljön. Kutatásunk célja tehát az volt, hogy feltárjuk: *vannak-e olyan foglalkozások, szakmák, amelyek iránt a romák nagyobb érdeklődést mutatnak.* Ha találunk ilyeneket, akkor fontosnak tartottuk azt is megkeresni, hogy ezek milyen általánosabb képességek fejlettségét/fejlesztését igénylik, amelyek iskolai tananyagba illesztése egyben elősegítheti az alapvizsga letétele utáni szakmatanulást.

Kutatásunk előfeltevése volt, hogy a pályaválasztást nagymértékben befolyásolja az, hogy melyek az adott környezetben, kultúrában elfogadott (hagyományos vagy divatos) szakmák. Különösen érvényes ez a cigányság körében, ahol az egyes romacsoportoknak már évszázadok óta megvannak a kialakult tradicionális foglalkozásai csakúgy, mint a határozottan el nem fogadott tevékenységkörei, amelyek csak az utóbbi néhány évtizedben kezdtek átalakulni. Nyilvánvaló, hogy a pályaválasztást más oldalról a lehetőségek korlátozzák, azaz az adott körzet munkalehetőségei és munkahelyfejlesztései, valamint az abban kínált továbbtanulási lehetőségek. Csak ezek egymásra vetülésében kereshetők az *egyes tanulók* továbbhaladási esélyei, amelyeket a fentiek mellett még tovább szűkítenek a továbbtanulásra befogadó intézmény megkívánta feltételek (pl. tanulmányi eredmény, a szakmai gyakorlatra lehetőséget nyújtó vállalkozó vagy „mester” által megkövetelt anyagi feltéte-

lek), illetőleg a választott szakma eredményes végzéséhez szükséges képességek. A 9–10. osztályos roma származású tanulók eredményesebb pályaorientációjához tehát mindezekkel együttesen szükséges tisztában lenni.

A kutatás során nem tértünk ki a tanulók iskolai elmaradásának már feltárt okai ismételt vizsgálatára, legfeljebb korábbi kutatásoknak a mi témánk szempontjai szerinti másodelemzését végeztük el. Újabb bizonyítást nem igénylő tényként kezeltük a szociokulturális, az oktatásban használt és a középrétegeket jellemző nyelv ismeretének és használatának kevésbé árnyalt voltából és a lakóhely, a település elmaradottságából következő halmozott hátrányokat.

Azt a kutatási feladatot tűztük magunk elé, hogy

- feltárjuk a jellegzetes romacsoportokon belüli tradicionális foglalkozások változási irányait;
- megvizsgáljuk az egyes nagyobb cigány népességű régiókon belül a roma származású tanulók pályaválasztási szándékait;
- megvizsgáljuk, hogy van-e kapcsolat a kívánatosként megjelölt szakma és az adott romacsoport tradicionális foglalkozásai között;
- a pályatűkör alapján leírjuk a diákok/szülők által nagyobb gyakorisággal választott pályákhoz szükséges személyes jellemzőket.

A kutatás módszere

100 szülőt kérdezett meg a kérdezőbiztos a gyermekeik számára elképzelt pálya és a családban hagyományos foglalkozás(ok) összefüggéséről, valamint 100 pályaválasztás előtt álló tanulót pályaválasztási szándékáról.

Az adatfelvételt 1994. június 15. és szeptember 30. között került sor, a megkérdezett tanulók, illetőleg a szülők gyermekei az 1994/95. tanévben kezdték meg a 8. osztályt. A megkérdezés kérdőíves formában történt 10 megyében. A mintavételnél törekedtünk arra, hogy a cigányság rétegződésének megfelelően romungro, oláh és beás cigány szülők és fiatalok adjanak választ kérdéseinkre. A mintavételt nem befolyásolta a szülők aktív vagy inaktív munkavállalása, hiszen meghatározó a 8. osztályba lépő tanuló volt. Az adatfelvétel során annak ellenére, hogy a kérdezőbiztosok maguk is rendelkeznek roma gyökerekkel, problémát jelentett a megkérdezettek zárkózottsága, bizalmatlansága. Ezért nem minden esetben állt fenn a válaszoló gyermek és felnőtt között szülő(rokon)-gyerek kapcsolat. A felnőttek és gyermekek feleleteit nem lehet felhasználni egymás kontrolljaként, ugyanakkor a trendek minden esetben megállapíthatóak, amikor a két fél válasza nagyjából azonos. Reprezentatív mintavételre nem kerülhetett sor, mivel nincsenek pontos adatok a magyarországi romákról, ezért a mintaválasztásnál az MTA *Kemény István*¹ által vezetett legendás hírű 1971-es kutatásának területi felosztása alapján a legsűrűbben lakott térségeket, megyéket vettük alapul, úgyelme a település nagyságának figyelembevételére is. Ugyanakkor számításba vettük, hogy az akkori adatfelvételhez képest jelentősen megnőtt a fővárosban lakó romák aránya.

A cigányság és a hagyományos cigányfoglalkozások helyzete

Magyarországon a cigányok a XV. sz. táján jelentek meg. Erről tanúskodik többek között Zsigmond király László cigány vajdának adott 1423-as keltezésű menlevele.

¹ *Kemény István: A magyarországi cigány lakosság. Valóság, 1974. 1. sz. 63–72. o.*

Erdős Kamill⁴ az oláh cigányokat 13 törzsrre, illetve fajtára osztja, amelyek egy része eredetileg foglalkozásra utal. (Pl. lovára – lókereskedő, colara – szőnyegkereskedő, khelderasa – üstfőltető stb.)

A XIX. századra vonatkozó legrészletesebb képet a cigányok foglalkoztatási struktúrájáról József főhercegnek köszönhetjük, aki az 1893-as összeírást kezdeményezte. Az adatok szerint ekkor 274 935 cigány élt az országban, az összeírás a 15 éven felüli férfiakra és nőkre vonatkozott.

2. táblázat – A 15 éven felüli cigány lakosság megoszlási aránya a főbb foglalkozási ágak szerint (1893)

Értelmiségi	0,10%
Óstermelő	3,34%
Bányász, kohász	0,07%
Iparos	28,88%
Kereskedő	2,56%
Közlekedésben dolgozik	0,06%
Zenész	9,60%
Napszámos (nem mezőgazdasági)	36,70%
Magánzó (háztulajdonos, nyugdíjas)	0,04%
Háztartásbeli	10,37%
Házicseléd	0,59%
Egyéb foglalkozású	0,16%
15 év feletti foglalkozás nélküli	7,54%
Összesen	100,00%

„Az összeírások adatai megcáfolják azokat a még ma is élő hiedelmeket, hogy a cigányok többsége csavargó, hogy élőködőként koldulásból és lopásból él. Az 1893. évi felmérés alkalmával a 15 éven felüli lakosság (férfiak és nők) 92,4%-ának volt kereső foglalkozása. Ezt a magas foglalkozási arányt még akkor is tényként kell elfogadnunk, ha valószínű, hogy a felsorolt foglalkozások nem mindig biztosítottak folyamatos munkalehetőséget.” (Kozákné, 109. o.)

A cigányoknál a mesterség apáról fiúra, szülőről gyermekre szállt, ugyanakkor cigányfoglalkozások létrejöttek úgy is, hogy azok a családok, akik már nem tudtak megélni a hagyományos mesterségből, átvettek a nem cigányok számára már nem kifizetődő, de a cigány családok életrendjébe illeszkedő foglalkozásokat. Így hagyományozódott rájuk a drótostótok, a cseh vándorköszörűsök mestersége vagy a zsidóktól a rongy- és tollgyűjtés. Sokszor olyan munkát is elvégeztek, amit más már nem vállalt. Azaz a cigányok munkaereje mindig olcsóbb volt, mint a környezetüké.

A XX. század elejétől Magyarországon is felgyorsult az ország iparosodása, megkezdődött a különböző termékek sorozatgyártása, ami – mint más országokban is – a cigányok által készített termékek iránti kereslet csökkenéséhez vezetett. Ezt tovább súlyosbította az ország aktuális gazdasági helyzete, a súlyos munkanélküliség, ami ebben az időben a korábbiakkal ellentétes tendenciát indított el: a cigányoktól egyes tevékenységeket fokozatosan át(vissza)vettek nem cigányok. A két világháború között a cigányság körében tűnőfélben voltak a tiszta megélhetési források, olyan újabb időszakos munkák jelentek meg, mint a gyógynövények, gombák, erdei gyümölcsök gyűjtögetése, a kagylószedés, csigagyűjtés. Emellett jelentősen megnőtt az önmagát mezőgazdasági munkából fenntartók aránya (több

⁴ Erdős Kamill: A magyarországi cigányság. Törzsek, nemzetségek. Néprajzi Közlemények, 1958. 1–2. sz. 152–173. o.

mint egynegyedük). Sokan a nagybirtokokon dolgoztak summásként, mezőgazdasági napszámosként, többségük azonban a parasztság legolcsóbb napszámosa, mindenese lett. (*Kozákné*, 113–114. o.) Az iparnál maradóik igyekeztek megtalálni a résekert és azokra a szükségletekre koncentrálni, amelyeket a nagyipar nem tudott kielégíteni. Szívósan ragaszkodtak mesterségükhöz, mert ezzel ősi törvényeiket, összetartozásukat is védelmezték. Amikor már nem tudtak megélni belőle, akkor torzult változatában, kiegészítő foglalkozásként üzték (pl a teknővájók fajtátékok készítésére tértek át stb.), miközben mindjobbán a perifériára szorultak.

Az első világháborút követően az államhatárok megváltozása alapvetően átrendezte a magyarországi cigányok összetételét, arányát. A peremterületeken élő etnikumok nyelvét beszélő és vallását követő cigányok átkerültek az utódállamokhoz. A cigányul beszélők jelentős része is peremterületeken élt, így az ő arányuk is csökkent.

Az 1945 utáni földosztásból a cigányság annak ellenére kimaradt, hogy közvetlenül 1945 előtt mintegy 25%-uk mezőgazdasági napszámból tartotta fenn magát és hozzávetőlegesen 80%-uk a falvak peremén lakott. Így később azért sem kerülhettek be a termelőszövetkezetekbe, mert nem volt földjük. További hagyományos cigányfoglalkozások lehetetlenültek el, nem volt többé szükség ló- és sertéskereskedőkre, csökkent a vályogvetők, teknőkészítők, vándorló fémmunkások munkája iránti igény is. A felnőttek többsége írástudatlan vagy félanalfábéta volt, a vállalatok és szövetkezetek még akkor sem alkalmazták szívesen őket, ha egyébként munkaerőhiánnyal küszködtek. A szakképzetlen, korábban csak alkalmi munkához vagy a teljes kötetlenséget jelentő hagyományos cigányfoglalkozáshoz szokott cigányok nehezen tudtak alkalmazkodni az ipari üzemek követelményeihez. Nem ismerték jogaikat, nem voltak tisztában kötelességeikkel; nem tudták felmérni, hogy egy-egy tettük (pl. késés, igazolatlan távollét) milyen szankciót von maga után. A gyerekkori nélkülözések és a rossz lakáskörülmények miatt sokan gyenge fizikumúak, akik nem tudtak nehéz fizikai munkát vállalni és emellett sokat is betegeskedtek. Mindezekhez járult, hogy a családok gyakran nem rendelkeztek semmiféle élelmiszer- és pénztartalékkal, a keresők gyakran nem tudták kivárni a kéthetenkénti fizetést, így sűrűn kiléptek munkahelyükről annak az érdekében, hogy azonnal megkapják a járandóságukat. (*Kozákné*, 115–116. o.)

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961-ben foglalkozott a cigányság helyzetével. A határozatot előkészítő anyag vizsgálatai alapján (amely 1945 után egyben az első, a cigánysággal foglalkozó dokumentum) Magyarországon ekkor 200 ezer cigány élt. Életmódjuk és a társadalomba való billeszkedés szerint három csoportot alkottak. A *billeszkedett cigányok* elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális színvonalát, felhagytak a cigány életformával és jobbára szétszórtan éltek. A cigány népességen belüli arányuk kb. 30% volt. A *billeszkedésben lévő* cigányok (30%) külön telepeken, a falu és a város határában, putrikban éltek, többnyire csak alkalmi munkát végeztek, kulturális színvonaluk igen alacsony volt. A *be nem illeszkedett* (félíg letelepedett és vándor cigányok) jelentős többsége egyáltalán nem volt munkaviszonyban. Ők a hagyományos foglalkozások valamelyikét üzték (40%). A munkaképes cigány lakosság 33%-ának volt állandó munkahelye, 32%-ának alkalmi jellegű munkája, 35%-uk egyáltalán nem dolgozott. A PB határozatot hozott a cigány lakosságot érintő kérdésekről, így a munkába állás segítéséről is. A férfiak nagyobb része először az építőiparban helyezkedett el, majd fokozatosan nyitottak más ipari területek felé is. Az ipar – a mezőgazdaság idényjellegű

tevékenységeivel szemben – folyamatos munkalehetőséget tudott biztosítani, ugyanakkor ez a fajta munkavállalás egyben az ingázás megkezdését, a családok szétszakadását hozta magával. A nők állandó munkavállalása sokkal szűkebb lehetőségeken belül maradt. Ennek egyik oka a több, otthon nevelendő gyermek (a kis települések ekkor még alig rendelkeznek óvodával, napközi otthonokkal), a másik az, hogy a községek nem is igen tudtak a szakképzetlen nők számára munkalehetőséget kínálni. Így a cigány nők nagyobb része csak alkalmi vagy időszaki munkát tudott vállalni a közeli termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban. (Kemény, 1974)

A hagyományos cigánymesterségek háttérbe szorultak, de nem szűntek meg teljesen. Egyes mesterségek minőségileg változtak, mások változatlanul tovább éltek, sok esetben kiegészítő jövedelemforrást jelentettek. Pl. a hivatásos zenészek száma 3-4 ezerre esett vissza, a zenészek jelentős része az iparban vagy a mezőgazdaságban vállalt állandó munkát, és csak heti 2-3 alkalommal, munka után muzsikált lakodalmakon, rendezvényeken, miközben sokan közülük a gyermekeiket primásnak vagy zenésznek szerették volna nevelni. A *teknővájók* szerencsésebbjei erdőgazdaságokban tudtak elhelyezkedni, több család megmaradt a faárúkészítés mellett. A *ló- és sertéskereskedők* egy csoportja áttért a gépjárművekre, azaz autóalkatrész-, esetleg használtcikk-kereskedéssel kezdtek foglalkozni, mások vásári árusok lettek, megint mások szerződéses állattenyésztésbe fogtak. A hagyományos cigányfoglalkozást folytatók aránya az összes dolgozó cigányoknak csupán néhány százalékára esett vissza, s főként az idősebb generációt érintette.

1978-ra a munkaképes cigány férfiak 80–90%-a dolgozott. Állandó munkaviszonyban állt a foglalkoztatottak 85–90%-a. 15–20% az alkalmi idénymunkás. A munkaképes korú cigány nők foglalkoztatottsága 30%. A foglalkoztatott férfiak 30–40%-a az iparban, 20–30%-a az építőiparban, 20%-a a mező-, erdő- és vízgazdálkodásban, 15%-a egyéb ágazatokban dolgozott.

Ez utóbbiba a városgazdálkodás, közlekedés, vendéglátóipar és kereskedelem tartozik. Döntő többségük még ekkor is szakképzetlen, miközben kezdtek kialakulni az ún. „cigány munkakörök” (darukötöző, udvarsöprөгető, kocsimosó, csatornatisztító stb.).

1984-re kialakult egy vékony, 7,7%-os szakmunkásréteg. (A kialakulás mértékéről később szólunk.) Nőtt a munkaképes cigány nők foglalkoztatása is, 53%-uk állt állandó munkaviszonyban.

A nyolcvanas évek végétől lényegesen romlott a cigánység munkaerő-piaci helyzete. Napjainkra bizonyos kistelepüléseken 100%-os munkanélküliség regisztrálható. Ennek fő oka, hogy a korábban már foglalkoztatottak az első hullámmal kezdődően, már 1989–90-ben munkanélkülivé váltak. A gazdasági ágazatok válsága nyilvánvalóan legelsőként ott jelentkezett, ahol tömegesen alkalmaztak alacsony szakképzetteket vagy szakképzetleneket (építőipar, bányászat, vegyipar, mezőgazdaság).

Iskolázás, oktatásügy, szakmatanulás

A cigányok írni-olvasni megtanulásával és oktatásával összefüggő kérdések nem új keletűek. Erről először egy olvasástanítási kísérlet kapcsán, 1695-ben írt hazánkban *Szőnyi Nagy István*. A következő, kimondottan e népcsoportra irányuló nagyobb nekirugaszkodás 150 évet váratott magára: 1857-ben *Hám János* szatmári érsek alapított cigányiskolát, amely azonban megalapítását követően hamar-

san elnéptelenedett. *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter – az 1868-as népoktatási törvényhez kapcsolódóan – külön körlevéllel fordult az ország valamennyi tanfelügyelőjéhez, hogy felhívja figyelmüket a cigány tanköteles korú gyermekek beiskolázására, a rájuk is ugyanúgy vonatkozó törvényi előírások betartására. A rendelkezésre álló hiányos dokumentumanyag miatt nem követhető nyomon e rendelkezés hatása, ugyanis iskolai statisztikák ekkor még nem jelölnek meg cigány tanulókat. Mivel a *József* főherceg kezdeményezte 1893-as, a cigányság egészére kiterjedő összeírás számos problémára hívta fel a figyelmet, a pedagógiai sajtó is foglalkozni kezdett a cigány gyermekek oktatásának problémáival. Az iskolába járás szorosan összekapcsolódott a letelepedés kérdésével. A sajtóban megjelentek hatására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is kezdett nagyobb figyelmet fordítani a beiskolázásra.

Az 1907–08-as tanévi statisztikában tüntették fel először a cigány tanulók számát. Ebben az évben az országban 1708 rendszeresen iskolába járó cigány gyermeket találtak – miközben tényleges számukat 17-18 ezerre becsülték. Említésre érdemes az 1909-es Arad megyei pankotai kezdeményezés, ahol *Varjassy Árpád* tanfelügyelő közreműködésével *Csáky Gusztáv* tanító megszervezte az ország első (mai fogalmainknak megfelelő) egész napos cigányiskoláját, amit szülők-gyerekek egyaránt szerettek és elfogadtak. A tanév elején beiratkozott 49 gyerek közül senki sem maradt ki az első félévben, és ha a későbbiekben a szülők csak 1-2 faluval vándoroltak odébb, a gyerekek még így is visszatértek az iskolába tanulni. Ezt követően majd 50 éven keresztül nem történt semmi jelentősebb kezdeményezés.⁵

Az iskolázást illetően csak az ötvenes évek közepén terelődött ismét figyelem a cigány származású tanulókra. Ez is annak volt „köszönhető”, hogy az általános iskola 1–2. osztályában rendkívül magassá vált a lemorzsolódás, a lemorzsolódottak többségéről pedig kiderült, hogy cigány származású. A Művelődésügyi Minisztérium 1957–58-ban végzett felmérése szerint a 28 ezer általános iskolás cigány gyermek közül mindössze 3200 jutott el a felső tagozatba. A lemorzsolódást elsősorban a hiányzások és az ebből következő osztályozatlanul maradás okozta. Ez a 28 ezres tanulói népségből 7700 gyereket érintett. A további vizsgálat pedig azt is kiderítette, hogy a mulasztásokkal azonos mértékű vagy talán még nagyobb gondot is jelent a beiskolázás: a tankötelesek felderítése és nyilvántartása. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961-es határozata a cigány gyermekek esetében két fő feladatot fogalmazott meg: a tankötelesek maradéktalan felderítését és ezzel együtt a beiskolázás teljességét, valamint elsősorban rendszeres iskolába járás biztosításával az iskolai oktatásban-nevelésben történő előbbre lépést. Az 1971-es MTA-kutatás adatai szerint a felnőtt cigány lakosság 39,0%-a volt analfabéta, ezen belül a 35–59 éves cigányok 50,0%-a soha nem járt iskolába. A Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai adatgyűjteménye alapján viszont a 60-as években már a tanköteles korú cigány gyermekek 98%-a iskolába járt (pontosabban fogalmazva beiratkozott), és ez az arány többé-kevésbé azóta is állandónak tekinthető. (Statisztikai adatgyűjtemény 1985–86. tanév. Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest.)

Ha csak a pusztá számokra figyelünk, akkor az 1970–71-es tanévben a cigány beiskolázottak száma 60 ezer körül volt, az 1957–58 óta eltelt 13 év alatt számuk

⁵ *Kotnyek István*: A cigány gyermekek oktatása Magyarországon. In: *Cigányok, honnét jöttek - merre tartanak?* (Szerk. *Szegő László*) Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983. 300–311. o.

majdnem megkétszereződött. A felső tagozatig is eljutók aránya az akkori 12%-kal szemben ennek két és félszeresére, 30%-ra gyarapodott. Emögött különböző okok húzódtak meg: a szülők letelepedettebb életformájától a hátrányos helyzetűeket segítő iskola-előkészítő, korrepetáló és felzárkóztató jellegű programoktól a bukásmentes iskola mozgalomig és a külön cigányosztályok indításáig. Az oly sokat vitatott homogén cigányosztályok keletkezése „... általában annak függvénye, hogy az iskola mennyire képezi le a körzetében uralkodó társadalmi erőviszonyokat, megszüntetésük ad hoc politikai jellegű, a gyerekek igényeit és perspektíváit sem létrehozásuknál sem megszüntetésükénél nem veszik figyelembe. A cigányosztály önmagában csak forma. Ha rosszabb feltételeket jelent, elkülönülést, akkor rossz. Ha ugyanolyan vagy jobb feltételeket, speciális, hatékony, jó munkát, akkor jó. Ha a szülők akarják, ha a gyerekek akarják, akkor lehet jó. Ha a tanár maga akarja és jól csinálja, a gyerekek szeretik, van mozgási lehetőségük, haladnak, fejlődnek, tanulnak, akkor lehet jó. Egyébként nem.”⁶

Az 1970–71-es volt az első, a cigány tanulókat ténylegesen átfogó felmérés. A hetvenes években folytak a különböző – a hátrányos helyzetet célba vevő – kutatások és kezdeményezések, így a már hivatkozott Kemény István vezette MTA-kutatás, *Ferge Zsuzsa és Gazsó Ferenc* nevelésszociológiai kutatásai stb. A Művelődésügyi Minisztérium most már időről időre nyomon követte és ugyan csak belső használatra, de kiadta az alsó és középfokú intézmények cigány tanulóira vonatkozó statisztikai adatgyűjteményét, az 1974–75., az 1977–78., majd az 1981–82. tanévit is. Az utolsó, az 1985–86. tanévre vonatkozó 1986-ban jelent meg. E statisztikai adatgyűjteményekben azok a tanulók számítottak cigánynak, „akiket a pedagógusok (első-sorban óvónők, osztályfőnökök) – a cigányságra jellemző életmódjuk alapján – kétséget kizáróan cigánynak tartanak.” (Statisztikai adatgyűjtemény, 7. o.)

Kutatásunk – a pályaorientáció lehetőségeinek vizsgálata – szempontjából a beiskolázáson, iskolába járáson túl meghatározó a viszonylag minimális tanévis-méttel elvégzett 8. osztály, a megszerzett tudás minősége, valamint az általános iskolát követő felkínált választási alternatívák.

Tekintsük a Statisztikai adatgyűjtemény adatai alapján a beiskolázottak lemorzsolódásának és évisméltéseinek alakulását.

3. táblázat – Az első osztályos normál korú és túlkoros tanulók összetételének változása

Tanév	100 első osztályos nem cigány közül			100 első osztályos cigány közül		
	normál korú	túlkoros	ebből osztályismétlő	normál korú	túlkoros	ebből osztályismétlő
1970–71	92	8	nincs adat	44	56	nincs adat
1974–75	94	6	3	52	48	31
1977–78	94	6	3	60	40	25
1981–82	95	5	3	67	33	22
1985–86	91	9	4	61	39	23

A számok tükrében ugyancsak fontos tényekre mutat rá, hogy milyen arányban kerültek tanévvizsgálat/évisméltés nélkül a felső tagozatba a cigány és a nem cigány származású tanulók.

⁶ Csangor Anna: Szegregáció az általános iskolában. Kutatás közben 152. sz. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1991. 14. o.

4. táblázat — Az 1. osztályból tanévvesztés nélkül 5. osztályba jutott tanulók (%)

Az 1. oszt. tanéve	Az 5. oszt. tanéve	Cigány	Nem cigány	Együtt
1970-71	1974-75	36,9	90,7	87,8
1977-78	1981-82	50,0	94,1	91,4
1981-82	1985-86	49,1	93,0	90,1

5. táblázat — Az 1. osztályból tanévvesztés nélkül 8. osztályba jutott tanulók (%)

Az 1. oszt. tanéve	A 8. oszt. tanéve	Cigány	Nem cigány	Együtt
1970-71	1977-78	30,6	88,7	85,5
1974-75	1981-82	40,3	91,4	88,8
1977-78	1985-86	37,4	90,0	86,8*

* Az 1985-86. évi tényszámok alapján kalkulált adatok.

A táblázatok összevetéséből elég világossá válik, hogy a roma tanulóknak már eleve sokkal kisebbek az esélyeik arra, hogy egyáltalán eljussanak az időben befejezett 8. osztályig, azaz az egyenes (királyi) úton folytatható szakmaszerzés lehetőségéhez.

Az általános iskolai kudarcok okát keresve, a nem cigányokat is hátránnyal sújtó szociokulturális depriváció mellett néhány kevésbé ismert tényre mutatott rá a cigányok életmódját az iskolai teljesítményekkel együtt vizsgáló kutatás.⁷ Ebből az egyik a nemek közötti különbségekre, a másik az életkorból következő hirtelen változásokra hívja fel a figyelmet.

Kutatási eredményeik alapján a lányok már az általános iskola felső tagozatára sem jutnak el olyan arányban, mint a fiúk. Őket sokkal inkább a „családra”, míg a fiúkat hagyományosan az „életre” nevelik. Ezért a lányoktól már 8-9 éves korukban is sokkal inkább elvárják, hogy elsősorban családjukért töltsenek felelősséget. Ez sok esetben jelenti azt, hogy a családon belüli feladatok kapnak elsőbbséget az iskolába járással szemben, míg a fiúk esetében a szülők tanulásra ösztönző magatartása is megfigyelhető (amely mögött a 8. osztály befejeztével az iparendély, a gépkocsivezetői engedély, esetleg a szakmaszerzés lehetősége áll). A hagyományos cigány kultúra szerint a lány önmagában már értéket jelent, akit a családja különösen nagylánnyá válásától fogva ennek megfelelően is kezel. „Az etnikai kisebbségek számára gyakran a család az egyetlen olyan hely, amely a pozitív önkép kialakulását, megerősítését szolgálja. Az ilyen csoportban még élesebben kell hangsúlyozni a nők anyai, háziasszonyi szerepét, kohéziós funkcióját, amit a kívülről jövő fenyegetés, asszimilációs nyomás paradox módon igazol. A lányok számára a családból való kiszakadás – képességeik szabad kibontakoztatása érdekében – nem egyszerűen az emancipációhoz vezető utat jelenti, hanem egyenértékű az etnikum feladásával.” (Forray-Hegedüs 1990, 97-98. o.)

A másik iskolaikudarc-képző tényező, hogy felső tagozatra az addig csillogó szemű, kedves nebulókból hirtelen nem cigány társaiknál lényegesen nehezebben elviselhető, esetenként agresszív, indulatos, nem is kamasz, hanem egyenesen felnőtt lesz, aki egyre kevésbé tudja elviselni, hogy míg otthon már teljes jogú felnőttként kezelik, aki nem egyszerűen a család fenntartásához szükséges jövedelem megkeresésében is részt vesz, az iskolában – tanulói szerepében – még mindig gyerekeknek számít. Ez a gyereki szerepet elutasító, kiszámíthatatlannak

⁷ Forray R. Katalin-Hegedüs T. András: A cigány etnikum újjászületésében. Tanulmány a családról és az iskoláról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 135 o.

tűnő és nem várt magatartás a tanulók felé jó szándékkal, segíteni akarással közeledő pedagógusok egy részét elbizonytalanítja, és tehetetlenségüket érezve igyekeznek szabadulni a számukra kényelmetlen helyzetből, akár a rossz osztályzat, a buktatás fegyelmező erejében bízva, akár úgy is, hogy magától a kellemetlenséget okozó tanulótól szabadulnak meg.⁸

A 8. osztályt végül is elvégzett tanulók további útja sem kevésbé rögös. A 60-as évek végétől nyomon követve a középfokú képzés szempontjából a Statisztikai gyűjtemény 1985–86-ra vonatkozó adatai mutatják a legkedvezőbb képet. De érettségít adó középiskolákban ebben a tanévben is mindössze az adott életkorú cigány származásúak 3%-a tanult, a szakmunkás- és szakiskolai képzésben pedig 34,8%-uk. Szakmaválasztási lehetőségeiket alaposan behatárolta igen alacsony átlagos tanulmányi eredményük. Így eleve csak az úgynevezett hiányszakmákban számíthattak felvételre, azaz, ahol hiányzott az adott szakmán belül a megfelelő létszámú munkavállaló. A legsúlyosabb utánpótlás gondokkal küszködő iskolák csak különböző ígéretekkel, kedvezményekkel kecsegtető toborzás útján voltak képesek legalább részben kielégíteni a rájuk nehezedő munkaerőigényeket azokból a rétegekből, amelyekre társadalmi helyzetüknél fogva ezzel a módszerrel hatni lehetett. Így a 70-es, 80-as években megismérlődött a korábról már jól ismert képlet: a cigányok számára olyan szakmatanulási (és ha sikerült az iskolát befejezni, akkor olyan munkavállalási) lehetőségek maradtak, amelyekre már egyébként nemigen akadt nem cigány származású vállalkozó. Nyilvánvaló, hogy a toborzásnál sokkal inkább a toborzottak kényszerhelyzete, mint a szakmához való tényleges vonzalmuk játszott szerepet. Viszont a kényszerből választott szakmatanulás néhány hónapon belül az iskolából kimaradáshoz/kieséshez vezetett. *Liskó Ilona* kutatási adatai szerint több mint kétszerese a szakképzésből kieső cigány származásúak aránya, mint a képzésben bennmaradóké.⁹

A kérdőíves interjúk tapasztalatai

6. táblázat – A 8. osztályba lépő tanulók neme

	Lány	Fiú
Válaszadó tanuló	45	55
Válaszadó gyereke/hozzátartozója	43	57

7. táblázat – Van-e a családban hagyományos foglalkozás?

	Tanulói válasz	Felnőttválasz
Nem tudja/nem válaszolt	9	6
Igen, egy	34	35
Igen, több	18	16
Nincsen	39	43

⁸ Csongor Anna: Cigány gyerekek az iskolában. Család, gyermek, ifúság 1994. 6. sz. 6-11. o.

⁹ Liskó Ilona: Kudarok középfokon. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1986. 201 o.

8. táblázat – A család hagyományos foglalkozása (a válaszok gyakorisága alapján)

	Tanulói válasz	Felnőttválasz
Muzsikus	23	22
Vályogvető	1	2
Kosárfonó	1	–
Tollfosztó	–	1
Állattenyésztő	4	3
Gyógynövénygyűjtő	2	–
Kereskedő	23	25
Szegkovács, kovács	1	4
Egyéb	34	33

Mivel (mint ahogy már a bevezetőben említettük, hogy) nem minden gyerek és felnőtt áll egymással szülő-gyerek vagy rokoni kapcsolatban, így a fenti táblázat azonos soron belül eltérő adatai semmiféleképpen sem jelenthetik azt, hogy a gyerekek ne lennének tisztában a családjukon belüli hagyományokkal.

Az igen magas arányú „egyéb” kategória alatt a válaszadók főként az utóbbi néhány évtized kialakult „cigány” foglalkozásait sorolták fel. Ezek: kőműves, egyéb építőipari szakmunkás, ipari szakmunkás, segédmunkás, betanított munkás, asztalos, vállalkozó, gépkocsivezető, földműves, gép- és gyorsíró, takarító.

Mindkét válaszadói körben megfigyelhető, hogy azok, akik határozottan úgy nyilatkoznak, hogy nincsen a családban hagyományos foglalkozás, részben községekben és főként a vidéki városokban élnek. Ez a tendencia már az 1971-es MTA-kutatás során azon keresztül is megfigyelhető volt, amikor az önálló, elkülönült kultúrát vizsgálták a kutatók. „... a falusi cigányság nem rendelkezik önálló, elkülönült kultúrával vagy szubkultúrával. A XIX. században és a XX. század első felében kialakult a falusi és mezővárosi szegénység szubkultúrája: a cigányok ennek voltak részei, illetőleg a cigányság egyes életformacsoportjai ezen belül alkottak kisebb mikroklímát.” (Kemény, 70. o.) Az önálló kultúra elvesztését követte a hagyományos foglalkozás feladása is, mint ahogy azt *Liskó Ilona* is feltárta több mint egy évtizeddel később. Emellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy pontosan a kis- és közepesebb városok azok, ahol az ipari munka már kiszorította a kézművességet, valamilyen betanított-, segéd- vagy szakmunkát is fel tudnak kínálni a betelepülőknek, illetve a korábbi munkájukat feladni kényszerülőknek, ugyanakkor viszonylag alacsonyabb lélekszámuk miatt már nem tudnak korlátlan számban munkát adni a városi, nagyipari életforma mellett is üzhető hagyományos roma foglalkozásúaknak.

Vizsgáljuk ezután, hogy végül is milyen pályát szánnak maguknak a tanulók, illetőleg milyen pályaelképzeléseik vannak szüleiknek, rokonaiknak.

9. táblázat – A kívánatosnak megjelölt pálya

A kívánatos pálya	Tanulói válasz	Felnőttválasz
Zenész	15	10
Építőipari	7	9
Ipari szerelő	2	2
Állattenyésztő	1	1
Gépiró	2	3
Egészségügyi	5	3
Gazdasszony (képző)	3	2
Vendéglátó	6	10
Fodrász	6	6
Kereskedő	25	26
Gépkocsivezető	13	11
Gépkocsiszerelő	3	3
Egyéb	7	7
Még nem tudja	4	6
Nem válaszolt	1	1

A válaszok viszonylag egybecsengenek. Különösen preferált szakmának számít a kereskedelem, a gépkocsivezetés, a zenészi pálya, a vendéglátás, valamint az építőipar a fiúk és a fodrászat a lányok körében. A zenészi pályától eltekintve, ahol sokkal inkább a zenei tehetség, mint a tanulmányi eredmény a fontos meghatározó a továbbhaladás szempontjából, a vágyak egy része irreálisnak tűnik, a válaszolók a valóságosnál pozitívabb képpel rendelkeznek önmagukról. A kutatásnak nem volt célja a vágyak és a köztük feszülő realitás feltárása, így mi most nem vizsgáltuk, hogy kinek milyen a tanulmányi eredménye. Még csak azt sem kérdeztük meg, hogy a válaszolók között milyen arányban vannak olyanok, akik már tanévet ismételtek. De feltételezzük azt, hogy válaszadóink tanulmányi eredménye hasonló lehet a korábban hivatkozott kutatási mintához, hiszen a mi diákjaink is eljutottak a 8. osztály küszöbéig, ugyanakkor jócskán volt közöttük olyan, aki az ifjúsági tagozat tanulójaként jutott el ideig. (Furray és Hegedűs kutatásai szerint a megkérdezettek 46,5%-a legalább egyszer tanévet ismételt.) Az önmagukról alkotott pozitívabb képet arra alapozzuk, hogy a megkérdezett tanulók 88%-a válaszolt úgy, hogy tudja, milyen tanulmányi eredményt kell elérnie ahhoz, hogy a választott irányban tanulhasson tovább, az összes válaszadó 85%-a pedig úgy nyilatkozott önmagáról, hogy meg is felel ezeknek a feltételeknek. Ugyanez a felnőttek esetében 93% és 95(!)%. (Tehát két olyan válaszoló is van, aki ugyan nem tudja pontosan, hogy milyen elvárásoknak kell megfelelni, de azt biztosan tudja, hogy ennek a gyerek megfelel.)

Más oldalról sokkal keményebb tények is vannak, nevezetesen az anyagiak. A kérdés arra vonatkozott, hogy ismerik-e, milyen anyagi feltételei vannak a szakirányú továbbtanulásnak, illetőleg a család meg tud-e felelni ezeknek az anyagi feltételeknek. (Az anyagi feltételeket nem részleteztük tovább pl. a bekerülés, a továbbtanulás költségei és a továbbtanulás miatt csak később keresővé válás miatt kieső anyagiak szerint.)

10. táblázat – A továbbtanulás anyagi feltételei ismertségére vonatkozó tanulói és felnőttválaszok

	Ismeri	Nem ismeri	Nem válaszolt
Tanuló	86	13	1
Felnőtt	93	5	2

11. táblázat – Meg tudnak-e felelni a szükséges anyagi feltételeknek

	Igen	Nem	Nem választott
Tanuló	44	46	10
Felnőtt	50	48	2

Az óhajok megfogalmazását tekintve – bár az abszolút számok tükrében úgy tűnik, hogy inkább a szülők foglalkozása, mint a családban található hagyományos foglalkozások befolyásolták a választást – valójában a kettő szorosan összefügg. Azaz inkább választották azok a szülők foglalkozását ott, ahol ez valamilyen módon mégiscsak kapcsolatban áll a család hagyományos foglalkozásával is. Ezeket a számokat vizsgálva – ugyan a mindkét kapcsolatra vonatkozó „igen” mind a tanulói, mind a felnőtt válaszokban 50% alatt marad, de közel az 50%-hoz – arra lehet következtetni, hogy a romák körében még mindig erősen él a nagy- vagy a kisebb családon belül kialakult szokásokhoz, hagyományokhoz való kötődés, a szülők mintájának követése.

12. táblázat – A választás és a család hagyományos foglalkozása közötti kapcsolat

	Tanulói válasz	Felnőttválasz
Van	43	50
Nincs	56	49
Nincs válasz	1	1

13. táblázat – A választás és a szülők foglalkozása közötti kapcsolat

	Tanulói válasz	Felnőttválasz
Van	49	57
Nincs	50	43
Nincs válasz	1	–

Településtípusonként vizsgálva figyelmet érdemel az a trend, hogy a községekben a család hagyományos foglalkozásával kapcsolatban állót közel ugyanannyian választanának, mint attól különbözöt, viszont a szülők foglalkozását már sokkal inkább követnék, megközelítőleg 5:3 arányban. A vidéki városok mutatják leginkább a hagyományokhoz való kötődés oldódását. Nemcsak, hogy nem követik a családban kialakult tradicionális foglalkozásokat, de még a szülők útja helyett is inkább mást választanának (s ezt mindkét válaszoló fél megerősíti). Ebben a hagyományos kultúra feladásán túl az is közrejátszhat, hogy a vidéki városokban a legnehezebb viszonylag alacsony iskolai végzettséggel munkát találni. Itt váltak a szülők leghamarabb munkanélkülivé, és egyik fél sem akarja, hogy a gyerekek is ezt az utat járják.

Ha a nemek szerint tekintjük akár a hagyományos foglalkozások, akár a szülők foglalkozásának követési szándékát, a lányok sokkal „vállalkozóbb” szelleműek (különösen a tanulók által adott válaszok során), mint a fiúk. Ez természetesen érthető is, hiszen a romák körében kialakult hagyományos női foglalkozások és az utóbbi évtizedekben a nők számára felkínált munkalehetőségek nem annyira vonzóak egy fiatal lány számára. (Itt megkíséreljük azt az állítást is, hogy esetleg mégis megfigyelhető a lányok körében egyfajta mobilizációs törekvés.)

Utolsó elemzendő kérdésünk az, hogyan is kerül sor a romáknál a pályaválasztásra, ki dönt benne, kinek a szava mérvadó. Ennek érdekében az iskola esetleges javaslatai és a család tagjainak szerepe után tudakozódtunk. Egyértel-

műen elmondható, hogy a pályaválasztásban a döntő szó a családé, ahol legjellemzőbben a szülők együtt döntenek erről a gyerekekkel. Kicsi az iskola befolyásoló szerepe, a szerepmegítélésben a felek eltérő állásponton vannak.

14. táblázat – Az iskola pályaválasztásra tett javaslata a tanulók és a felnőttek válasza alapján

	Tanulói válaszok	Felnőttválaszok
Nem adott semmilyen javaslatot	53	50
Ugyanazt javasolták, mint ami a család elképzelése	42	46
A család által választottnál könnyebben teljesíthetőt	1	–
Továbbtanulást	3	1
Nem válaszolt	1	3

15. táblázat – A családon belül a pályaválasztást eldöntők a tanulók és a felnőttek válasza alapján

	Tanulói válaszok	Felnőttválaszok
Kizárólag a szülők	3	1
Ebben nem kellett külön dönteni, annyira természetes volt	2	2
Csak a család felnőtt tagjai	–	1
A szülők és a gyerek közösen	71	87
A család és a gyerek közösen	14	5
A gyerek egyedül	9	3
Nem válaszolt	1	1

A kis elemszám és a nagy szóródás miatt a pályaválasztási szándékok és a cigányságon belüli csoportok összevetésében igazán mély következtetéseket nem lehet levonni. Csupán annyit, hogy a gyerekek között a hagyományosan a magyar cigányokra jellemző muzsikusi pálya már megjelent célként az oláh népcsoporton belül is, a vendéglátásban jövőt látók jellemzően a magyarok közül kerülnek ki (mint a muzsikussal tevékenységgel azonos színhelyen végzett foglalkozás), míg a kereskedés, gépkocsivezetés (legalábbis a mintán belül arányuk alapján) inkább jellemzi az oláhokat. A kereskedelem és a gépkocsikkal való kapcsolat (vezetés/szerelés) tapasztalható a szintő választásokban, míg a beások jelen mintája teljesen elveszítette kapcsolatát korábbi gyökereivel, a fagegmunkálással.

Ugyanakkor érdemes kitérni az iskola és a család kapcsolatára, amelyre vonatkozóan ugyan nem szerepeltek a kérdőívben kérdések, de az adatfelvétel során elhangzott fontosabb jellemzőket a kérdezőbiztosok szintén feljegyezték.

A 8. osztályt végzett szülők, akik segéd- vagy betanított munkások voltak, elmondásuk alapján évente legalább egyszer elmennek a szülői értekezletre. A szakmunkás szülők kapcsolattartása az iskolával folyamatos, de nem zökkenőmentes. A szülők nagy problémája, hogy nem tudnak segíteni a felkészülésben, érdemben nem képesek folyamatosan figyelemmel kíséreni gyerekeik iskolában nyújtott teljesítményét, hiszen a tantárgyi követelmények régen túlnőtték az ő tudásukat. Több anya sírva-veszekedve panaszkolt: „Hiába ül egész nap a könyv felett a gyerek, mégis kettést, hármast hoz haza. Elvégeztem én is a nyolc osztályt, állok felette, de higgye el, nem tudom, nem értem, mit tanul, mi egészen másként tanultunk. Akkor most mit csináljak? Verjem meg? Azt nem lehet, hiszen már felnőtt, meg azt se tudom, miért üssem. Megyek a tanítóhoz, segítsen, azt mondja, jó ez az osztályzat, a nyolcadikat úgyis elvégzi.”

A megkérdezett szülők közül sokan állítják, hogy a pályaválasztásban a pedagógus nem segít, nem ad tanácsot. Ez alól mindenképpen kivétel a zenész családban felnövő tehetséges tanuló, ahol egyértelmű a gyerek pályaválasztása. A nem zenész szülők közül sokakról elmondható, hogy a pályaválasztásnál nem ismerik ki magukat. Nem tudnak különbséget tenni a speciális szakiskola, a szakiskola és a szakközépiskola között. Nagyon sokan íratják be a gyermekeiket speciális szakiskolába abban a reményben, hogy 2 év alatt szakmát tanulnak. Sajnos ezt a tájékozatlanságot a működő speciális szakiskolák egy része ki is használja.

A szülőkről az is elmondható, hogy legtöbbjük elindítja a gyermeket a szakma-szerzés útján, ha sikerült befejeznie a 8. osztályt, és tovább is akar tanulni. A fiatal akarátának ellenére azonban nem. Ha a továbbtanulási szándék megvan, akkor gyakran lehetőségüket és erejüket meghaladó anyagi vállalásnak teszik ki az egész családot annak az érdekében, hogy a 8. osztályt elvégzett gyermek valamilyen szinten tovább tanuljon. Anyagi okokra hivatkozva a megkérdezett szülők közül mindössze egy család nem engedte tovább tanulni 3,5-es átlaggal végzős lányát.

A kutatás következtetései

Végezetül áttekintjük, hogy mit is tehet(ne) a 9–10. évfolyam a roma tanulók eredményesebb szakmatanulásának segítése érdekében. Ehhez egyrészt a preferált szakmák pályatükreét vizsgáljuk, másrészt a szülők iskolával szemben megfogalmazott kívánságait. Az iskola előtt álló feladatok közül talán a legfontosabb szem előtt tartani azt a tényt, hogy a romák körében a szóbeliség a meghatározó információs csatorna. Ez azt jelenti, hogy a roma tanulók sokkal könnyebben tudnak tanulni elmondott, hallott, mint leírt dolgokból. Viszont megfordítva: az írásbeliség nemcsak a magyar nyelv és irodalom, hanem valamennyi tantárgy alapja: az olvasási nehézségekkel küzdő tanuló minden tárgy tanulásával nehezen birkózik meg. Ezért még a 9–10. évfolyamon is feltétlenül fontos az olvasás tanulására és gyakorlására koncentrálni valamennyi tantárgy keretén belül.

A tanulók és felnőttek által preferált szakmákhoz szükséges képességek

Kereskedés

A kérdőíves vizsgálat eredménye szerint a roma gyerekek és szülők körében a legnépszerűbb foglalkozás a *kereskedés*, ami a cigányoknál ősi hagyományokra tekint vissza. Hiba is lenne összemosni a cigányok és a nem cigányok ilyen irányú tevékenységét. A cigányoknál a kereskedést az „utcai piacozással” lehetne azonosítani. Pontosan ezért azok a roma gyerekek (és szülők), akik a kereskedői szakmát preferálják, nem a kereskedelmi, idegenforgalmi és vendéglátóipari szakközépiskolákon keresztül szeretnék a megfelelő ismereteket elsajátítani. Nagyobb esélye van az ipari és kereskedelmi szakközépiskola és szakmunkásképző – jelenleg 3 éves – szakmunkásképzőjének, de leginkább az iparűzési engedély megszerzéséhez szükséges három hónapos tanfolyamra iratkozniuk be, ez számukra relevánsabb (talán megkockáztatható, hogy a közvetített tudástartalmak tekintetében is).

A szakirányú szakközépiskolába való bekerülés – divatszakmáról lévén szó – számukra szinte lehetetlen. A Fővárosi Pályaválasztási Tanácsadó Iskolaválasztás előtt... 1995 című kiadványa szerint a felvételhez az általános iskola 5. osztályától

a magyar nyelv és irodalom, a történelem, a matematika, a fizika és a kémia tantárgyak tanulmányi átlagát veszik figyelembe. Az 5., 6., 7. osztály tanév végi és a 8. osztály félévi tanulmányi átlaga 4,0-nél rosszabb nem lehet. Könnyen belátható, hogy nem ez az iskola az, ahol a családi kereskedés folytatására a romák felkészülhetnek.

Mi az tehát, amit az általánosan képző iskola tehet az ő érdekükben? A *Forray-Hegedüs* kutatópáros 1985-ben írta le: „A magyar nyelv biztos ismerete, az árnyalatokat is érzékeltető és érzékeltetni képes, fordulatos kifejezőmód, kifejező-készség egyik legfontosabb eszköze a sikeres kereskedőnek. ... vannak, akik büszkék választékos, halk beszédmódjukra, mások családi körülményeikkel magyarázzák, hogy nem mindig találják a megfelelő kifejezést.”¹⁰ Ha hozzátesszük, hogy a kereskedői pályát választók között magasabb arányban vannak azok a cigánycsoportok (oláh, szintó), akiknek a nyelvük cigány (esetleg még anyanyelvük is ez), az *árnyalt magyar nyelv* elsajátítása, a *halk beszédmód* megtanulása és az *adekvát kommunikáció* képességének elsajátítása nem is kis feladat a számukra. A kereskedés másik fontos tudnivalója a gyakorlatias számolni tudás, beleértve a becslés, az utazáshoz szükséges benzinköltség és a különböző adók pontos kiszámítását, valamint a szükséges nyomtatványok kitöltését. Ezek olyan tudáselemek, amelyek jól illenek egy általánosan képző iskola profiljába.

Muzsikus

A második legnépszerűbb foglalkozás a zenész. A zenészsakmára felkészülés lehetőségét jellegzetesen nem az általánosan képző iskola, hanem a zeneiskola biztosítja. A romák esetében pedig még jellegzetesebben a család, ahol a muzsikus dinasztia tagjai nemzedékről nemzedékre örököltik át tudásukat és szinte alig várják, hogy a gyerek akkorára cseperedjen, hogy kezébe tudja fogni végre a nyolcados hegedűt. A tehetséges gyermek továbbtanulását/tanítatását és pályája-egyengítését is kezében tartja a család.

Persze más a helyzet, ha nem muzsikus cigányok közé születik a zeneileg tehetséges gyermek. Mivel tapasztalataink szerint a családok kevéssé hagyják, hogy az iskola beleszóljon gyerekük pályairányításába, abban az esetben, ha a gyermek a nem magyar cigánycsoport tagja, és a zenei pálya a család elképzeléseivel ellentétes volna, a gyermek tehetsége kibontásáért sokkal inkább a helyi roma közösség vagy kulturális csoport tehet. Kizárólag olyan referenciaszemélyek, akiket a család elfogad. Az iskola – ha felismeri a meglévő és kiaknázatlan zenei tehetséget – e személyekkel, szervezetekkel veheti fel a kapcsolatot.

Gépkocsivezető

A harmadik legnépszerűbb vágy a gépkocsivezetés. Gépkocsivezetést hagyományos képzésben nem oktatnak, a C kategóriás gépjárművezetői engedély megszerzésének az alsó korhatára 17 év, túl a tankötelezettségen. Két dolgot viszont mégis tehet e pályára előkészítés érdekében az iskola. Egyrészt hangsúlyosabb része lehet az iskolai életnek a *szabályok* pontos ismerete és betartása. Itt elsősorban nem a KRESZ szabályaira gondolunk, hanem az iskolai életet keretbe foglaló ésszerű, elfogadható és mindenki által könnyen be is tartható szabályokra

¹⁰ Forray R. Katalin-Hegedüs T. András: Az együttélés rejtett szabályai. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1985. 32. o.

(annyira a dolgok természetéből következőre, mint amilyen maga a KRESZ). A roma tanulók nevelése szempontjából a szabályok elfogadtatása és betartatása nagyon fontos pedagógiai feladat, a szabálytartás kialakítása ugyanis kevésbé hangsúlyos része a családi nevelésnek. Másrészt – ez különösen kisebb településeken lehet vonzó iskolai tanórán kívüli kínálat – segíthet egy, az iskola falai közé hozott kismotorvezetői tanfolyam.

Vendéglátó

A vendéglátóipar bizonyos ágazatai is divatszakmának számíthatnak, de itt is vannak olyan lehetőségek, ahova könnyebb a romáknak bejutni. A pályára hasonló képességek fejlesztésével lehet előkészíteni, mint amit a kereskedőknél már leirtunk. Ezt még a személyi és környezeti higiéne megteremtése és megtartása iránti igény és gyakorlat, valamint a mindennapi élet fizikájának és kémiájának nagyon gyakorlatias megközelítésű megismerése tehetik teljesebbé.

Fodrász

A fodrászszakmát hasonló arányban preferálják a cigány fiatalok (lányok), mint a vendéglátóit. A vendéglátóihoz hasonló képességek fejlesztését igényli, amelyet még teljesebbé tesz a környezetkultúra, a divat, a viselkedéskultúra.

Építőipar

Az építőipar felé kacsintgatók számára a mindennapi élet fizikája és kémiája, a gyakorlatias számítások és a környezetkultúra-lakberendezés megismerése készítheti elő a szakma tanulását.

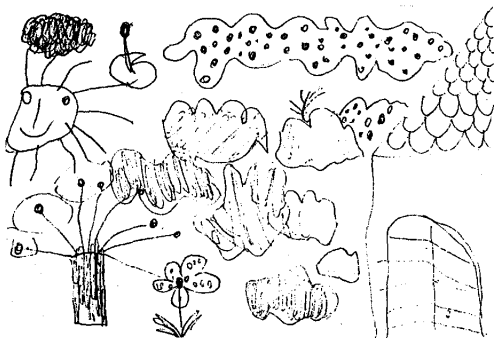
Mit várnak a szülők és a fiatalok az iskolától

Korábban már szóltunk arról, hogy a roma fiatalok saját kultúrkörükben sokkal hamarabb számíthatnak felnőttnek, mint a többségi kultúrabeliek. Többek között ez is magyarázza, hogy a romák 14 éves koruktól gyakran felmentetik magukat az általános iskolába járás alól. Viszont folytatják ilyen irányú tanulmányaikat a dolgozók iskolája *ifjúsági tagozatán*, hiszen ez az intézmény már a nevében is más, felnőtteknek való. A közoktatási törvény azonban felemelte az ilyen típusú iskolába bekerülés korhatárát, csak a tankötelezettségi kor után, tehát a betöltött 16. életévét követő szeptembertől teszi lehetővé indítását. Az általános iskoláknak szükséges tehát felkészülniük a stílusváltásra, arra, hogy felnőttként tudják elfogadni a 13–14 éves korú roma fiatalokat. Különben fennáll az a veszély, hogy a magukat felnőttnek tekintő romák kibúvót keresnek a 16 éves korig tartó általános iskolába járási kötelezettség alól, aminek következtében ismét emelkedni fog körükben például a túl korai családalapítás, a gyerekszülések száma. A szülők a gyerekek nevelésének jogát maguknak tartják fenn, tehát nemigen várják az iskolától, hogy neveljen, inkább azt, hogy tanítson. *Forray-Hegedüs* kutatása szerint „A családok addig a határig vállalják az együttműködést, míg az iskola megmarad letradicionálisabb és viktoriánus keretei között, konkrétan, amíg nem akar mindenoldalúan fejleszteni, ameddig nem akar nyitottá válni. A falak között a szülők fizikailag is biztonságban tudják gyermekeiket – ez is nagy eredmény, amit hosszabb társadalmi tanulási folyamat, a pedagógusokba vetett bizalom alapozott meg. Ha kinyílnak a kapuk – konkrét és absztrakt értelemben

egyaránt –, a családok elutasítják az együttműködést... Óhatatlan az asszociáció: az értelmiség szűk, »felső« rétege sok szempontból hasonlóan kezeli az iskolát: azt várja tőle, hogy minél színvonalasabban oktasson, a gyermek személyiségének fejlesztését azonban nem kívánja a közoktatásra bízni. Sőt, arra egyenesen alkalmatlannak tartja.” (Forray-Hegedüs, 1985. 50–51. o.)

Ez az észrevétel feltétlenül fontos, ugyanakkor mégis egy kis távolságtartással kezelendő. Az 1985-ben publikált kutatás mindössze egy roma csoportra és azon belül is egy szűkebb fővárosi régió belülről, az átlagnál lényegesen jobb helyzetben lévő oláh kereskedő cigányokra terjedt ki. Tehát nem biztos, hogy az igencsak rétegzett cigányság teljes körére igaz, hogy csakis a klasszikus tanító iskolát tudja elfogadni gyermekei számára.

Az azóta eltelt egy évtized különben is megváltoztatta némiképp a helyzetet, hiszen a közoktatási törvény előírja az iskolaszékek létrehozásának kötelezettségét, azaz törvényileg garantálja annak a lehetőségét, hogy a roma szülők beleszólhassanak az iskola tevékenységi köreinek kialakításába annak az érdekében, hogy az valóban nekik és gyermekeiknek megfelelőbb intézményként működjék. Természetesen naivitás volna azt hinni, hogy a pusztán jogi garanciától már valóban eszerint is működnének az iskolák és iskolaszékek. Ez még hosszú időt igénylő folyamat. Viszont helyenként és alkalmanként valószínűleg már található olyan segítők (pl. a helyi roma szervezetek), akik ezen érdeklükben a szülők mögé tudnak állni, és e hosszú folyamat első lépéseinek megtételében segíthetnek.

Dávid Nikolett rajza